

YESEVİLİK’TE TOPLU ZİKİRLERE KADINLARIN İŞTİRAKI İDDİALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Ahmet ÖZKAN (*)

Öz

Bu makalede, Yesevîye Tarikatı’nın zikir usulü olan “zıkr-i erre” uygulamalarına kadın ve erkeklerin birlikte iştirak ettiklerine dair ileri sürülen bazı suçlamalara ve “zıkr-i erre”nin paganist bir kalıntı olduğu iddiasına yer verilmiş, Ahmed-i Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’i ve diğer kaynaklardan hareketle söz konusu iddialar değerlendirilmiştir. Orta Asya’da Türklerin İslâm’ı anlayıp yaşayabilmesinde etkin bir role sahip olan Yesevîyye’nin manevi eğitim yöntemlerinden “zıkr-i erre” hakkındaki bu iddiaların değerlendirilmesi Yesevîlik araştırmalarının, tarihi gerçekliğe yaklaştırılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Yesevî, Sema, Tasavvuf, Yesevîlik, Zıkr-i Erre.

Claims and Evaluations of Women's Participation in Collective Dhikr in Yasawiyya

Abstract

In this article, some accusations about the participation of women and men in the practices of “Dhikr-i Erre” which is the dhikr method of the Yasawiyya Order, and the claim that dhikr-i erre is a paganist relic are included and these allegations were evaluated based on Ahmad Yasawi’s Diwan-ı Hikmat and other sources. The evaluation of the claims about “dhikr-i erre”, the spiritual education method of Yasawiyya, which plays an important role for Turks in the understanding of Islam in Central Asia, will contribute to the approach of Yasawiyya studies to historical reality.

Keywords: Ahmad Yasawi, Sama, Sufism, Yasawiyya, Dhikr-i Erre.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Ana Bilim Dalı, (e-posta: aozkan@bayburt.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8450-9207>

Giriş

En eski Türk Tarikatı olarak nitelendirilen Yesevîyye, Pîr-i Türkistan unvanıyla meşhur Hoca Ahmed-i Yesevî'nin (ö. 562/1166) yoludur. Hem yaşadığı coğrafyada yaptığı irşad faaliyetleriyle hem de dört bir yana gönderdiği halifeleri vasıtasıyla İslam'ın yayılmasına ve anlaşılmasına hizmet etmiştir. Sonraki devirlerde ortaya çıkan birçok tarikat bir şekilde Yesevîyye ile bağlantı kurmuş, özellikle silsilelerinde Ahmed-i Yesevî'ye yer vermişlerdir.¹

Yesevîlik hakkında son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda özellikle zikir ve zikir uygulamaları ekseninde çeşitli iddialar gündeme gelmektedir. Çalışmamızda mezkûr iddiaların gerçekliği sorgulanmış ve ortaya atılma sebepleri ile ilgili bazı çıkarımlar yapılmıştır. İki ana başlık altında toplayabileceğimiz iddiaların birincisi; Yesevî dergâhında kadın ve erkeklerin beraber ve arada herhangi bir perde olmaksızın zikir yaptıkları ve bu hususun Yesevî'nin Hikmetlerinde yer aldığıdır. İkincisi ise, Yesevî zikrinin pagan bakiyesi ve şaman danslarının dönüştürülmüş şekli olduğu iddiasıdır.

Yesevîlik'te Toplu Zikirlerin İcrası ve Kaynağı ile İlgili İddialar ve Değerlendirmeler

1- Yesevî Dergâhında Kadın ve Erkeklerin Beraber ve Arada Herhangi Bir Engel Olmaksızın Zikir Yaptıkları ve Bu Hususun Yesevî'nin Hikmetlerinde Yer Aldığı İddiası.

Bu iddiaya ilk yer veren yazar Fuat Köprülü'dür. Yesevîlik konusunda yapılan birçok çalışmanın temel kaynağı olarak kabul edilen Köprülü, ilk baskısı 1919 yılında yapılan "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eserinde *Cevâhîru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* isimli kaynaktan alıntı yaparak "ateş-pamuk kıssası" olarak ta bilinen bir menkıbeyi aktarmaktadır. Menkıbeye göre Ahmed-i Yesevî'nin şöhreti yayılıp müritleri çoğalınca muhalifleri ve rakipleri de çoğalır, bu kişiler sonunda Yesevî'nin meclislerine örtüsüz kadınların da devam ettiği ve erkeklerle beraber zikre karıştıkları iftirasını yayarlar. Bu söylentiler Horasan ve Mâverâünnehîr âlimlerinin de kulağına gidince olayı araştırmak için müfettiş gönderirler. Tahkik neticesinde bu olayın bir iftira olduğu anlaşılır. Lakin Ahmed-i Yesevî bunlara bir ders vermek ister. Celâl Ata isimli dervişi ile Horasan ve Mâverâünnehîr'e mühürlü bir hokka gönderir. Buradaki âlimler bu hokkayı açtıklarında içinde pamuk ve ateş görürler. Ateş sönmemiş ve pamuk da yanmamıştır. Durumu gören âlimler hata ettiklerini, kendilerine ulaşan haberin doğru olmadığını anlarlar. Şeyhe hediyeler göndererek tereddüt ve şüphelerini telafi ederler.²

Cevâhîru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihar adlı eserde menkıbenin orijinal hali şu şekildedir; *Muzâfât-ı ba 'ide içinde mesâmi' -i nâsda düşdi ki meclisinde bi-gayr-ı hicâb ricâl u*

1) Nakşibendiyye ve Bektaşîyye bahse konu tarikatlardandır.

2) Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 33,34.

nisvân şer ‘ -i şerîfe muhâlif cem‘ olup zikre karuşurlar. Hâlbuki gayr-ı vâki‘. Horasân u Maverâ ‘ ü-nehrde muhâlif olan ‘ ulema müfettiş gönderdiler ve tefahuş itdiler. Ol mesmu ‘ olan ahvâl-i mühimü”-ihtilâl gayr-ı vâki ‘ bulundu. Ammâ Şeyhü”-meşâyih -kuddise sirruhu-bir mühürlü hokka ortaya gitürüp nefir-i ‘ am urdu ki evliyauallahdan kim varsa ki sağ kolunu bülûğ-ı şer ‘den bu âna gelince gizlü ‘ avret a ‘ zalarına isti ‘ mâl u mesâs itürmemiş ola. Huzzâr-ı meclisden kimse cevaba kâdir olmadı illâ imâmü”-hümâm ma ‘den-i cevâhiru’t-takvâ celâlü’l-kadr Celâl Ata rahmetu ‘llâh-i ‘ aleyh- ortaya geldi. Memhûr hokkayı Şeyhü”-meşâyih -kuddise sirruhu’l-‘ azîz- ol halîfenün eli ile müfettişler ile Maverâ ‘ ü-nehr ve Horasan memâlikine gönderdi. Vusûlden sonra ‘ ulemâ vü fuzâlâ cem olup Celâl Ata hazretlerini ziyâret kılup hokka-i memhûri açdılar. İçinde penbe ve ateş bulundu ki ne penbe yanmış ne de od sönmiş. Buyurmuşlar ki bilâ-garaz ve’t-takdîr eger ricâl-u nisâ bir meclisde cem olup zikru ‘llah itseler ve kalplerini Hak Ta ‘ âlâ kendü harâret ve cezbe-i rubûbiyyeti ile mutasarrîf olup hıyânet muzahhemetinden saklaya. Nice ki iş bu hokka içinde penbe-i beyâzı tabi‘at-ı nâr-ı vâkıddan nâkıd-ı emân sararmış ve beyaz saklamış. Bu ahvâl-i şigerf müşahede oldukdan sonra cümle müstağfir olup kerâmatlarına mukırr oldılar ve hedâya ve nüzûr ile tereddüd ve şübhelerini telâfi buyurdılar.³ Köprülü bu hadiseyi yorumlamadan eserde geçtiği şekliyle ve menkıbeye itimat ederek aktarmıştır.

Köprülü 1929 yılında yayımlanan *İnfluence du Chamanisme Turco Mongol Sur Les Ordres Mystiques Musulmans*, adlı eserinde kadın erkek birlikte zikir mevzuunu aynı kaynağa dayandırarak yeniden aktarmakta ancak bu sefer farklı bir bakış açısı sergilemektedir. Söz konusu menkıbeyi anlatan Sünnî Nakşibendî dervişin meseleyi bir iftira olarak telakki etmesine de değinen Köprülü, Hazînî’ye itimat etmeyerek olayın meydana geliş biçiminden hareketle mevzunun bir iftira değil gerçek olduğu yargısına vardığını belirtmektedir.⁴ Ancak böyle bir uygulamanın başka yerlerde ve başka zamanlarda Yesevî tekkelerinde uygulandığına dair de bir malumat vermemektedir. Ayrıca Köprülü Sünnî Nakşibendî dervişi olarak nitelendirdiği Hazînî’nin aynı zamanda bir Yesevî dervişi olduğunu söyleme gereği duymamaktadır. Köprülü, İslam’ın hükümlerine rağmen Müslüman olan Türklerde kadınların erkekler ile birlikte toplantılara katıldıklarını, örtünme âdetinin İslam hâkimiyetinin daha fazla hissedildiği şehir ve kasabalarda yayıldığını da söylemektedir.⁵

Köprülü, bir süre sonra *İslam Ansiklopedisi* için yazdığı “Ahmed-i Yesevî” maddesinde mezkûr rivayeti yorumlayarak bu mevzunun paganist bir kalıntı olduğunu, göçebe yaşam tarzı süren Türkmenlerin hayat tarzlarına uygun şekilde bir dönüşümle zikir meclislerinin de böyle teşekkül ettiğini söylemektedir.⁶

3) Hazînî, *Cevâhiru’l-Ebrâr min Emvaci’l-Bihar*, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2014, vr. 42a-42b. (*Cevâhiru’l-Ebrâr*)

4) Köprülüzâde, Mehmed Fuad, *İnfluence Du Chamanisme Turco-Mongol Sur Les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü Muhtıraları, İstanbul, 1929, s. 7. (*İnfluence*)

5) Köprülüzâde, *İnfluence*, s.7-8.

6) M. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1978, C. I, s. 212.

Köprülü'den sonra yerli-yabancı birçok araştırmacının ve şarkiyatçının bu iddiaya eserlerinde yer verdiklerini görmekteyiz. Rus asıllı Fransız Türkolog Melikof'un iddiaları da benzer şekildedir. Melikof, Yesevîliğin içinden çıktığı ve aynı dili konuştuğu göçer bozkır insanına seslendiğini, yeni inanış ilkelerini gelenekler içinde eritmeye çalıştığını, Yesevî toplantılarının tasvirlerinde kadınlar ile erkeklerin bir arada gösterildiğini, bu durumun Sünnî ulema tarafından eleştirildiğini ancak Ahmed-i Yesevî'nin bu uygulamaya devam ettiğini söylemektedir.⁷ Melikof'ta kaynak olarak Köprülü'nün *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Ahmed-i Yesevî" maddesini vermektedir. Dolayısıyla iddia yine Hazîni'nin eserine dayandırılmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak, kadın-erkek toplu bir şekilde müzikli ve rakslı ayinler yapmanın Yesevîliğin esaslarından biri olduğunu ve Orta Asya'da Yesevîliğin yayılma başarısının da burada aranması gerektiğini söylemekte ancak bu iddiası ile ilgili kaynak belirtmemektedir.⁸ Yazar, yine Köprülü'ye atıfta bulunarak bu uygulamanın temellerinin Şamanizm'e dayandığını ve İslam'dan sonra Yesevîlik ve Vefâilik tarikatlarında devam ettiğini aktarmaktadır.⁹

Son zamanlarda bu iddiayı en fazla dile getirenlerden birisi de Ali Yaman'dır. Yaman, *Orta Asya'da Yesevîlik Allahçılar Laçiler* isimli eserini adeta bu iddiayı ispatlamak için yazmış gibidir. Öncelikle kadın-erkek birlikte zikir yapmayı, raks-u semâ etmeyi Yesevîlik'in ayırıcı ve belirleyici özelliği olarak sunmakta ancak herhangi kaynak göstermemektedir.¹⁰

Yaman, Fergana (Fergâne) Vadisi'nde alan araştırması yaparak incelemiş olduğu Laçiler adlı topluluğun kadın-erkek birlikte zikir yapmaları ve Yesevî'nin *Hikmetler*'ini "dutar" adı verilen telli çalgı eşliğinde söylemeleri ve kendi ifadelerinden hareketle onları Yesevîliğin devamı saymaktadır.¹¹ Yaman, aynı zamanda kadın-erkek birlikte zikir uygulamasının Yesevî'nin *Hikmetler*'inde yer aldığını iddia etmektedir.¹² Ancak Yaman'ın zikir ile ilgili *Hikmetler*'den verdiği örneklerin hiçbirisinde kadınların toplu zikirlerle iştiraki ile bir bilgi yoktur. Bu örnekler de yalnızca sema'dan bahsedilmektedir.¹³ Yaman

7) Melikof, İrene, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, Çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 40. (*Hacı Bektaş*).

8) Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67. (*Babailer İsyanı*).

9) Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.176-177.

10) Yaman, Ali, *Orta Asya'da Yesevîlik Allahçılar Laçiler*, La Kitap Yayınları, Ankara, 2016, s. 104, 105, 117, 133, 167, 184. (*Orta Asya'da Yesevîlik*).

11) Yaman, *Orta Asya'da Yesevîlik*, 105.

12) Yaman, *Orta Asya'da Yesevîlik*, 144, 159.

13) Yaman, *Orta Asya'da Yesevîlik*, 106-109.

yine Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde var olduğunu iddia ettiği raks ve sema ' ritüelini "ayin-i cem" olarak adlandırmaktadır.¹⁴

Değerlendirme

İddia edilen bu hususların var olup olmadığına elbette ilk önce Ahmed-i Yesevî'nin kendi eserlerinden bakmak icap eder. Ona nispeti en kuvvetli olan eseri *Dîvân-ı Hikmet*'tir. Yesevî'nin kendi el yazması ile bir *Dîvân-ı Hikmet* nüshası mevcut değildir. Söylemiş olduğu güzel sözleri, nasihatleri, o'nun sağlığında ve zaman içerisinde derlenmiş ve *Dîvân-ı Hikmet* adı altında bir araya getirilmiştir. Eldeki nüshaların en eskisi, XVI veya XVII. Yüzyıllara tarihlendirilebilmektedir. Nüshalar farklı kişiler tarafından farklı coğrafyalarda tertip edildiği için hikmet sayısı açısından da farklılıklar gösterir.¹⁵

Hikmetler baştan sona incelendiğinde, hiçbirisinde kadın erkek birlikte zikir yapılması ile ilgili bir bilgiye rastlanılmaz.¹⁶ Hatta binlerce satırlık hikmetler arasında cinsiyet izafesi olarak "kadın" lafzı yer almaz. *Dîvân-ı Hikmet*'te birkaç yerde Farsça tamlama olarak "zen ü ferzend" yani "kadın ve çocuk" şeklinde yer alır.¹⁷ Bu bilgiler ışığında kadın ve erkeklerin birlikte zikir yapma uygulamasının hikmetlerde yer aldığı iddiası mesnetsizdir.

Dîvân-ı Hikmet'te zamane şeyhlerinden şikâyetçi olan Yesevî, onların şöhret için halka kurduklarını, ortama renk katmak için şiirler okuttuklarını, genç kızların ve genç erkeklerin, buluşmak için bu meclislere çağrıldığını anlatmaktadır.

*O meclisde "Hayy-Hû" kılır şöhret için,
Şairleri şiir okurlar zîynet için,
Kız ve gençler yığılırlar sohbet için,
Avâz işitip, her taraftan gelirler ha.*¹⁸

Aslında yukarıda verilen hikmette sahte şeyhlere yöneltilen eleştiriyile, mezkûr iddiaya cevap verilmiş, kadınların iştirak ettiği ayin meclisleri tenkit edilmiştir. Bu hikmet, Yesevilik'te kadınlı erkekli zikir yapıldığı iddiasına bir anlamda reddiye değeri kazandırmıştır. Burada sahte şeyhlerin düzenledikleri ayinlere kadınların da katıldıklarının belirtilmesi, sonra da bu tür âyin meclislerindeki uygulamaların tümüyle bâtil olarak değer-

14) Yaman, *Orta Asya'da Yesevilik*, 144.

15) Kemal Eraslan, "*Dîvân-ı Hikmet*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1994, C. s, 429.

16) Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2016.

17) Hoca Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018, s. 36, 37.

18) Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 421.

lendirilmesi söz konusu zikir tarzının dolaylı bir biçimde de olsa, reddedilmesi anlamına gelmektedir.¹⁹

Ahmed-i Yesevî'ye isnad edilen *Fakrname*²⁰ adlı eser ve yine ona isnad edilen *Risâle der Âdâb-ı Tarîkat* ve *Risâle der Makâmât-ı Erba 'in*²¹ adlı eserler de Yesevî'nin tasavvufî anlayışını yansıtmaları bakımından mühimdir. Bu kaynaklar tahkik edildiğinde yine yukarıdaki mezkûr iddia ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaz.

Son zamanlara kadar bilinmeyen ve Necdet Tosun tarafından ilim dünyasına tanıtılan iki önemli eser de konunun tahlili açısından önemlidir. Bunlardan ilki, Yesevîlik ile ilgili bu güne kadar ele geçen eserlerin en eskisi olan ve Yesevî'nin halifelerinden Sûfî Muhammed Dânişmend'e nispet edilen *Mir'âtü'l-Kulûb* adlı risâledir. Bu eserde yukarıda iddia olunan hususlarla ilgili bir bilgi yer almadığı gibi, aksine şeriata sıkı sıkıya bağlılık anlatılmaktadır.²² İkinci eser de Yesevîlik ile ilgili kadim bir kaynak kabul edilen, İmam Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali Sıgnâkî isimli müellif tarafından kaleme alınan *Ahmed-i Yesevî Menakıbı*'dır. Bu menakıpta "Tekkelerinde kadın erkek birlikte zikir eşliğinde sema' ederlerdi" ifadesi geçmektedir.²³ Ancak risâlenin, Ahmed-i Yesevî'nin 170 şeyhten icazetli olduğu, 22.000 müftünün onun sohbetinde bulunduğu gibi abartılı üslubu ve yine Yesevî'nin saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ettiği gibi başka hiçbir kaynak tarafından doğrulanmayan bilgiler vermesi esere itimat edilmesi konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Yesevîlik âdâbı ile ilgili eserler incelendiğinde zikir-i erre, raks ve sema' uygulamasının ayrıntılarıyla anlatıldığı, ancak kadınların, erkeklerin zikir toplantılarına iştirak etmelerinden bahsedilmediği, aksine tasvir edilen zikir halkalarının erkekler tarafından oluşturulduğu görülecektir. Sünnî tarikatlarda, hanımların erkeklerle birlikte sohbet meclisine katılmaları, zikir, sema ve diğer tasavvufî ayinleri birlikte yürütmeleri caiz görülmez. Bu sebeple şeyhlerin ana-bacı adı verilen hanımları şeyh ve müridler arasında bağlantıyı sağlamakta, şeyhin talimat ve uygulamaları ana-bacılar vasıtasıyla hanımlara intikal ettirmektedir.²⁴ Anadolu sahasında, gayr-i Sünnî olarak nitelendirilen ve kadınların sosyal

19) Tulum, Mertol "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi." *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, İstanbul 1999, S. 7, s. 206. (*Hikmetlere Göre Yesevîlik*)

20) Bkz. Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakrnamesi*, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.

21) Tosun, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri", Ed. Ahmet Kartal, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017.

22) Ahmed Yesevî, *Mir'âtü'l-kulûb*, Haz. Necdet Tosun, *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul, 1997, C. 2, S. 2, temmuz-aralık.

23) Sıgnâkî. İmam Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali, *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî*, Haz. Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul, 1998, C. 3, S. 1, ocak-haziran, s.79.

24) Hülya Küçük, "Tasavvufta Kadın", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1997, S. 7, s. 392.

statüsünün daha geniş olduğu Bektaşilikte bile kadınların meclislere katılımı sınırlıydı. XV. Yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı kabul edilen *Vilâyetnâme*'ye göre kadınlar meclislerde erkeklerin yanında yer alabilmekte, yabancı misafirlere hoş geldin demek için çıkabilmekteydiler. Bu bilgi XV. Yüzyıl'da kadının statüsünün bahsedilen meclislere katılımıyla sınırlı olduğunu ve daha yakın ilişkilerin henüz kabullenilmediğini göstermektedir.²⁵

Köprülü'nün başlattığı ve izinden giden yazarların devam ettirdiği iddialar yukarıda yer verilen ateş-pamuk kıssasına dayandırılmaktadır. Ancak bu menkıbe dikkatli bir şekilde okunduğunda olayı aktaran Hazîni'nin aynı yerdeki "hâlbuki böyle bir şey olmamıştı" ifadesinin görmezden geldiği müşahede edilecektir. Kaldı ki herhangi bir uygulamanın bir tarikatın veya ekolün vasfı olarak yorumlanması onun en azından belli bir dönem devam ettiğinin ispatına bağlıdır. Ya da en azından bir gelenek oluşturacak kadar süreye ihtiyaç olduğu açıktır.

Bu ve benzeri gayr-ı sünni hatta gayr-ı dini meseleleri Yesevî ve diğer sûfilere mal edebilmek için ortaya atılan başka bir iddia da, Orta Asya'da İslam'ın yayılmasının dinî, hukukî bir söylem ile telkin eden büyük din âlimleri tarafından değil, dinin şer'i kurallarını pek önemsemeyen, halkın benimseyebileceği bir şekilde, eski inanç ve itikatlarıyla kaynaştırarak göçebe ve yarı göçebe Türkmenlerin arasında yayan gezgin şeyh ve dervişlerin ürünü olduğu iddiasıdır.²⁶ Bu iddia Ahmed-i Yesevî'nin ve diğer sufilerin şeriati pek önemsemediği, dinin bazı kurallarını anlatırken bazılarında değer vermedikleri sonucunu doğurur. Bu aynı zamanda Orta Asya Türklerinin İslam'ı anlama ve yaşama kapasitelerinin sınırlı olması demektir ki bu mesnetten yoksun bir iddia olur.

Ahmed-i Yesevî'ye nispet edilen eserler incelendiğinde şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı bir mürid karşımıza çıkar. Ahmed Yesevî tasavvufî gelenekte olduğu gibi şeriati tarikatın temeli olarak görmektedir. O'na göre tarikatın ilk adımı şeriattır.

*Her kim eylese tarikatın dâvâsını,
İlk adımı şeriata koymak gerek,
Şeriatin işlerini tamâm eyleyip,
Ondan sonra bu davâyı kılmak gerek*

*Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatta,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek.*²⁷

25) Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2007, s. 222, 223.

26) Yaman, *Orta Asya'da Yesevîlik*, s. 41.

27) Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 173.

*Tarikate şeriatısız girenlerin,
Şeytân gelip imânunu alır imiş.
İşbu yolu Pîrsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.*²⁸

Ahmed-i Yesevî'nin halifelerinden Süfi Muhammed Dânişmend Zernûki, *Mir'âtü'l-kulûb* adlı eserinde; Ahmed-i Yesevî'nin şeriatı zâhirler yani uzuvlarla amel etmek olarak tarif ettiğini, bundan maksadın ise farz, vâcib, sünnet ve edebler olduğunu kaydeder. Yesevî'ye göre, Müslümanın diyene maneviyat gerekir, bu da tüm emredilenleri yapmak ve yasaklananlardan sakınmakla elde edilebilir.²⁹ Sufî Muhammed Dânişmend yine aynı eserde Yesevî'nin şöyle dediğini nakletmektedir; “*Bir kimsenin şeriatı tamam olmadan tarikat yoluna girmesi doğru olmaz. Kişi benlikten geçip yokluğa erişse, dünyâyı terk etse, sonra tarikata girse bu doğru olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) buyurdular: Ölmeden önce ölüünüz. Peygamber doğru söyledi.*”³⁰

Ahmed-i Yesevî'nin kendisinden tasavvufi terbiye gördüğü müşşidi Yusuf Hemdâni'dir. Onun da müşşidi olan Ebû Ali Fârmedî aynı zamanda Gazzâlî'nin de müşşididir. Bu meydana Ahmed-i Yesevî'nin gönül dünyasının Gazzâlî'nin eserlerinde sistemleşen Sünnî tefekkür olduğu söylenebilir.³¹

Hikmetler tahlil edildiğinde Yesevîliğin özüne sinmiş olan ruhun, özün, esasın şeriata ve ehl-i sünnet mezhebine bağlılık olduğu görülecektir. Yesevîliğin bazı gerekçelerle sıkı sıkıya bağlı olduğu temel esaslardan taviz verdiğini ileri sürmek her şeyden önce hikmetlerin reddettiği bir iddiadır.³²

Ahmed-i Yesevî, Türkler arasında Mutezilî ve Râfîzî fikirlerin yayılmasını bertaraf etmek için çaba sarf eden Hanefî mezhebine bağlı bir müşşittir. Onun Hanefî mezhebinden olmasının ayrı bir önemi vardır. Yaşadığı ve sonrasında bölgede kurulan devletleri yöneten hükümdarların Hanefî-Maturidî çizgiye sıkıca bağlı ve Sünnîliğin Hanefîlik yorumunu benimsemiş olmaları, Yesevîliğin hem Türkler arasında yaygınlaşmasına hem de tasavvufî çevrelerde meşru bir zeminde kalmasına katkı sağlamıştır.³³

28) Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 228.

29) Zernûki, *Mir'âtü'l-kulûb*, vr. 161b.

30) Zernûki, *Mir'âtü'l-kulûb*, vr. 162b.

31) Gündoğdu, Cengiz, “*Türkistan'dan Anadolu'ya Taşınan Hikmet Süreği: Yolcu, Yol ve Yurt Hikâyesi*” *Dîvân-ı Hikmet Sohbetleri*, Ed. Zülfiyar Güngör, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2018, s. 229.

32) Tulum, *Hikmetlere Göre Yesevîlik*, s. 207

33) Kutlu, Sönmez, “*Orta Asya'da Türkler ve İslâm Tasavvuru*” *Orta Asya'da İslam*, Ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 55-756; Hanifi Şahin, *Orta Asya'dan Anadolu'ya İrfan Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Ahmed Yesevî-Ahmed-i Hânî Mukayesesi*,

XIV. yüzyılda kaleme alınmış Çağatayca bir Yesevî eseri olan Hoca İshak b. İsmail Ata'nın *Hadikatü'l-Ârifîn* adlı eserinde cehrî zikrin caiz olduğunu ispat için Hanefî fıkhına dâir kaynaklardan referanslar verilmekte, bizzat İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yüksek sesle tekbir getirmeyi bidat saymadığı aktarılmaktadır.³⁴ Bu bilgiler bize ilk dönem Yesevî şeyhlerinin Orta Asya'da bulunan diğer Türkler gibi Hanefî mezhebinde olduğunu gösterir.

Bazı Dîvân-ı Hikmet nüshalarında bulunan aşağıdaki dörtlük, Ahmed-i Yesevî'nin Hanefî mezhebine mensup olduğunu bizzat kendisi tarafından ilanır:

*“Mürşidlikni da'vâ kılur şartın bilmes
Helâl harâm, sünnet, bid'at farkın bilmes
Bû-Hanîfe mezhebinde hergiz yürmes
Diger bid'at mezheplerdin yürürler³⁵*

XVI. yüzyıl Yesevî dervişlerinden Hazîni'de eserinde Ahmed-i Yesevî'nin mezhebi ve meşrebinin Hanefî olduğunu söylemektedir.³⁶ Ahmed-i Yesevî'yi mezhepler üstü bir şahsiyet olarak görenlerin, etik olarak yukarıdaki kaynakların sunduğu bilgileri dikkate almaları gerekir. Bizzat kendisine nispet edilen ve Yesevî geleneğini yaşatan eserlerden açık şekilde Sünnîliğin Hanefî-Mâturûdî çizgisine mensup olduğu âşık olan Ahmed-i Yesevî'yi mezhepler üstü bir şahsiyet olarak görmek veya gayr-i Sünnî olarak telakki etmek gerçekçi ve bilimsel bir çıkarım olmaktan uzaktır.

2- Yesevî Toplu Zikirlerinin Şaman Danslarından Tasavvufa Uyarlandığı İddiası

Fuad Köprülü, Türk Şamanlığı'nın izlerini ilk önce Yesevîlik'te aramak gerektiğini söyleyerek, zikr-i erre'nin Türklerin zevkine uygun geldiğini, bu zikir şeklinde Kuzey Asya göçer boyların şamanlarına özgü vecdî raksların izlerine rastlandığını belirtmektedir.³⁷ Ayrıca zikr-i erre'nin Kırgız Baksdar'ına has bir takım kalıntılar taşıdığını iddia eden Köprülü, bu kalıntıların mahiyetini izah etmez.³⁸

2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu, *Bildiriler*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı, 2018. S.525.

34) Hoca İshak b. İsmail Ata, *Hadikatü'l-Ârifîn*, Haz. Necdet Tosun, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak B. İsmail Ata'nın *Hadikatü'l-Ârifîn*'i, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu-Bildiriler*, İstanbul 2012, s. 73.

35) Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 16

36) Hazîni, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, vr. 25b

37) Köprülü, *İnfluence*, s. 8

38) Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 118.

Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları* adlı eserinde zikir-i erre'nin Yesevî ile başladığını, bunun ise esrik (vecd halinde) Şaman danslarına Yesevî'ye'nin bir cevabı sayılabileceğini söylemektedir.³⁹ İrene Melikof ise, Ahmed-i Yesevî'nin ezgiyle söylenmek üzere düzenlenmiş Hikmetler'inin şarkı ve müzik eşliğinde, geleneksel toplantı çizgisine güç kattığını ifade ederek aynı iddiaya vurgu yapmaktadır.⁴⁰

Değerlendirme

Bu iddianın değerlendirilebilmesi için zikir-i erre'nin ana kaynaklarda nasıl algılanma biçiminin ve sahada nasıl uygulandığının bilinmesi gerekir. Zikir-i erre'nin ne zaman ve nasıl başladığı ile ilgili birkaç rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerden birine göre Ahmed-i Yesevî önceleri hafî (sessiz) zikir yapıyorken Türkistan bölgesindeki insanların bu zikir tarzını benimsemesinin zor olduğunu düşünerek sesli bir zikir murat etmiş ve zikir-i erre'yi ihdas etmiştir.⁴¹ Bir diğer rivayet ise şöyledir: Bir gün Hızır, Hoca Ahmed-i Yesevî'ye gelerek; "Bu gün seni sıkıntılı gördüm, sebebi nedir?" diye sorar. Yesevî de cevaben, müritlerinin içini sıkıntı kapladığını, bu sıkıntıyı nasıl gidereceği konusunda hayrette kaldığını söyler. Bunun üzerine Hızır, âh âh diyerek zikre başlar, Hızır'ın ışıretiyile Ahmed-i Yesevî'de zikre başlar. Bu zikir Yesevîlerin zikri olarak zikir-i erre adını alır.⁴² Üçüncü bir rivayet ise, Hz. Zekriyya'nın muhalifleri tarafından testere ile kesilerek şehit edilirken zikir söylediği ve bu zikrin Yesevîlerce âdet haline getirildiğidir. Zikir-i erre ismi bu olaya telmihte bulunur.⁴³ Bu rivayetlerde, Zikir-i erre'nin ihdasıyla alakalı eski Türk gelenekleri veya Şamanist unsurlar ile ilgili herhangi bir rivayete rastlanmaz. Zikir-i erre'nin Şamanist unsurlar içerdiğini iddia edenler, muhtemelen bu zikrin kaynağını, nasıl başlayıp nasıl devam ettiğini sorgulama gereği duymamışlardır.

Divân-ı Hikmet incelendiğinde zikrin iki çeşidine vurgu yapıldığı görülecektir. Birincisi dervişin tek başına yaptığı ve bir nevi günlük ödevi olan evrâd ve ezkâr⁴⁴, diğeri ise dervişler topluluğu ile birlikte kurulan zikir meclisidir.⁴⁵ Zikir-i erre ismi de bizzat Yesevî tarafından *Divân-ı Hikmet*'te kullanılmaktadır.⁴⁶ Ayrıca Hz. Zekriyya'nın düşmanları tarafından testere ile kesilerek öldürülmesine telmihte bulunan Yesevî, bu zikrin kaynağı

39) Schimmel, Annemarie, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul 2001, s. 191.

40) Melikof, *Hacı Bektaş*, s. 40.

41) Tosun, Necdet, "Yesevî'likte Zikir-i Erre", *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler*, Ed: Necdet Tosun, Ankara, 2017, s. 119.

42) Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, s. 93.

43) Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, s. 28a.

44) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 154.

45) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 137, 148.

46) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 341, 342, 451, 464.

konusuna da işaret etmektedir.⁴⁷ Yesevî'ye göre, zikreden âşık sır şarabını tadacak, Hakk dîdârını görecek ve ahirette durağı cennet olacaktır.⁴⁸

Divân-ı Hikmet'te zikir ile bağlantılı olarak raks ve semâ kavramlarına da rastlamaktayız. Bazen “zikir ve sema’ ” bazen de “raks ve sema’ ” şeklinde kullanılan bu kavramlar, zikir ile birlikte ortaya çıkan bir hâle işaret eder. Yesevî'ye göre, raks ve sema’ ’ hali vecd halidir ve raks ve sema’ ’ yapanlar aşk sarhoşu olmuşlardır. Dünyaya yüz çevirmeden ve kendinden geçmeden raks ve sema’ ’ yapanlar cahiller ve riyakârlardır ve hatta bunlar dinlerinden vaz geçmişlerdir. Sema’ ’yı herkes yapamaz, taklit ile sema’ ’ edenlerin yeri cehennemdir.⁴⁹ Ahmed-i Yesevî'nin sema’ ’yı haram, mübah, helâl şeklinde üç kısma ayırdığı nakledilir. Buna göre, sıradan insanlar sema’ ’yı nefisleri için yaparlar bunların sema’ ’sı haramdır. Havâs denilen tabaka manevî makamları talep için sema’ ’ ederler, bunlar için sema’ ’ mubahtır. Havâsü'l-havâs denilen tabaka Allah'ın muhabbetiyle sema’ ’ ederler, bunların yaptığı sema’ ’ ise helâldir.⁵⁰

Ahmed-i Yesevî'ye nisbet edilen *Fakrnâme*'de zikir-i erre'den bahsedilmez.⁵¹ *Risâle der Âdâb-ı Tarîkat* isimli eser ise zikir, tarikatın vacipleri arasında sayılır ve dervişin gönlünün dâima zikirle meşgul olması gerektiği söylenir.⁵²

14. yüzyıl Yesevî şeyhlerinden İsmail Ata'ya göre “tıpki demircinin demiri ateşte ısıtıp dövmesi ve eğrilikleri gidermesi gibi, derviş de zikre devam ettikçe gönlünü kötülüklerden temizler”. İsmail Ata'nın oğlu Hoca İshak Ata, Ahmed-i Yesevî'nin kendi müritlerine “Allah ve Hû” zikirlerini öğrettiğini söylemektedir.⁵³

16. yüzyıl Yesevî-Nakşî şeyhlerinden Hazînî'ye göre, Ahmed-i Yesevî “Allah” ve “Hû” isimleri ile zikretmiş ve zikri üçe ayırmıştır. Bunlardan ilki “zikru'l-âdet”tir. “Lâ ilâhe illallah”ı yedi kere anlamına dikkat ederek sağa sola meylederek ve nefesi derinden yüreğine dayandırarak söylemektir. Mürid zikre devam ettikçe Allah'ın zikri göntülden sırı oradan da tekrar gönle gider. Allah'ın zikri sırda kalırsa gayb âleminde zikre başlar. Bu zikre “zikru'l-heybe” denir. Bir diğer zikir çeşidi ise “zikru'l-müşâhede”dir. Bu zikirde göntül ve sır bir olur ve birlikte zikrederler. Zikir ruh âlemine düşer ve ruh âlemi Allah'ı zikretmenin eseri ve sırları neticesinde aydınlanır.⁵⁴

İstanbul'da Üsküdar semtinde Nakşibendîliğin Afganîler kolu ve Sultantepe'de bulunan Özbekler Tekkesi'nde Yesevî usulüyle sesli zikir yapılmıştır. Bu zikre, diğer ta-

47) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 311,341, 451, 464.

48) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 152, 224, 441.

49) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 193, 194.

50) Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, vr. 32b-33a.

51) Bkz. Ahmed Yesevî, *Fakrnâme*, Haz. Kemal Eraslan, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016.

52) Tosun, “*Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi*”, s. 555, 560.

53) Tosun, “*Yesevî'likte Zikir-i Erre*”, s. 120-121.

54) Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, s. 73-74.

rikatların uygulamasına benzer şekilde salavat ve kelime-i tevhid ile başlamakta, ism-i celâl zikriyle devam edilmekte, hareketli ilahiler söylenirken “Hay” zikrine geçilmekte ve “Hay Allah!” nidasıyla zikir sona ermektedir.⁵⁵

Amerikalı diplomat Eugene Schuyler 1873 yılında Orta Asya’ya yapmış olduğu ziyaret esnasında Taşkent’te bir mescitte izlemiş olduğu Yesevî zikriyle ilgili şu bilgileri vermektedir. “Perşembe akşamı mescitte otuz kadar erkek kibleye karşı halka şeklinde oturmuşlardı. “Hasbî Rabbî cellallâh, mâ fî kalbî gayrullah, nur Muhammed sallallâh, lâ ilâhe illallâh” cümlelerini müzikal motiflerle ve alçak sesle söylüyorlardı. Bu esnada başlarını sol omuz ve kalp üzerine doğru hareket ettiriyor sonra da sağ omuza ve tekrar kalp tarafına döndürüyor, bu sözleri yüzlerce kez tekrarlıyorlardı. Başlangıçta yavaş olan hareketler gittikçe hızlanıyordu. Sesleri kısılıp birbirine karışmaya kadar zikir söyleyip sonra “Hay, Hay, Allah Hay” zikrini söylemeye başladılar. Yavaşça ve vücutlarını yere eğerek başladıkları hareketler gitgide hızlandı ve ayağa kalktılar. Ellerini yanlarındaki arkadaşlarının omzuna koymuşlar ve merkezi tek olan birkaç halka meydana gelmişti. “Hay Allah Hay” diyerek zikrediyorlar bezen de “Hû Allah” diyorlardı. Sonunda zikir yapanların çoğu ortaya geldi ve coşkun bir raks başladı. Güçleri azalınca oturdular ve İşan (şeyh) dua okuyor onlar düşünceye dalyorlardı. Hâfız’ın *Dîvân*’ından bir takım beyitler okunduktan sonra zikir sesli ve hareketli olarak devam etti.”⁵⁶

Ahmed-i Yesevî “Allah” ve “Hû” isimleri ile zikretmiş ve müritlerine de bunu öğretmiştir. Tasavvuf tarihine baktığımızda bilinen yaygın tarikatların hiç birinde zikir de Allah’ın isimleri ve bu isimlerin geçtiği dua cümleleri dışında başka sözlere, şeyhin veya farklı şahısların şiirlerine yer verilmediği görülecektir. Bu şiirler veya ilahiler zikre derişleri ısındırmak ve şevklerini artırmak içindir. İlahiyi veya şiiri bir veya birkaç kişi terennüm eder diğerleri ise bu tempoyla Allah’ın isimlerini söyleyerek zikreder.

Bir diğer husus zikir kelimesinden hem dervişin bireysel olarak yaptığı günlük evrâdın hem de toplu olarak yapılan zikir törenlerinin kastedilmiş olmasıdır. Aşağıda yer alan hikmette günlük evrada atf yapılmaktadır:

*Zâkir olsan zikrini demeden aslâ yatma,
Câhil ile soysuzlara hiç söz katma,
Münâfıklar hâlden sorsa bir söz deme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.*⁵⁷

Yukarıdaki iddianın sağlıklı olarak değerlendirilmesi için Şamanların icra ettiği fonksiyonlara göz atmak gerekir. Mircea Eliade, Şamanları sihirbaz, otacı ve ruhgüder olarak

55) Uygun, Mehmet Nuri "Zikir", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2013, C. XXXIV, s. 412.

56) Schuyler, Eugene, *Türkistan*, Sampson Low Marston & Company, London, 1876, C. 1, s. 158-161.

57) Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 154.

niteler ve en büyük özelliklerinin esrime hali olduğunu söyler.⁵⁸ Bayat, Şamanların şairliğinin yalnız esrime zamanında gerçekleştiğini, bu sebeple onların manzumelerini normal şiirden farklı görmek gerektiğini belirtir. Çünkü Şaman'ın esrime hali geçip ayıldığı vakit söylediklerini hatırlamaz.⁵⁹ Kaynaklar Şamanların tanrılar, ruhlar, dünyanın yaratılışı, ibadet, ayin ve törenler konusunda kesin bir düzene sahip olmadıklarını belirtmektedirler. Şamanî ayinlerde dış görünüş olarak bazı kaideler ve belirli kıyafetler var ise de Şamanın ne okuyacağı, ayine nasıl yön vereceği kendisine bile malum değildir. Okuyacağı ilahiler, dualar ruhların ilhamına bağlıdır. Şamanlar kendilerinden önceki şamanların okuduğu duaları okumak zorunda değildir.⁶⁰ Şamanların yaptığı en önemli işlerden biri de falcılık ve kâhinliktir.⁶¹ Şaman ateşe hükmeden, ruhlara şifa veren, ölülerin isteklerini yerine getiren, kayıp eşyaların nerede olduğunu bilen, yer altındaki tanrılar ile görüşerek insanlara aracılık yapabilen kişiler olarak görülmüştür.⁶²

Yukarıdaki bilgiler değerlendirildiğinde Hikmet söyleyen Yeseviler ile şiir söyleyen şamanlar arasında herhangi bir benzerliğin olmadığı görülecektir. Şiirlerin söyleniş biçimi, tarzı ve amacı birbirinden farklıdır. Şamanların şiirleri esrime halinde söylenirken hikmetler bilinçli bir şekilde okunmaktadır. Şaman esrime hali geçtiğinde ne söylediğini hatırlamazken hikmetler ezbere söylenmektedir. Falcılık ve kâhinlik şamanların en önemli özelliği olarak gösteriliyorken Yeseviler bu işlerle uğraşmamıştır. Yine esrime halinde yapılan şaman danslarını, bilinçli ve düzenli olarak icra edilen ve yukarıda ayrıntılı olarak izah edilen zikir-i erre'ye benzetmek doğru olmaz. Öncelikle mezkûr iddialar toplu olarak yapılan zikir törenleriyle ilgilidir. Oysa Yesevî kaynaklarında zikir-i erre'ye yapılan atıfların çoğunluğu bireysel günlük zikirlerle alakalıdır.⁶³

Sonuç

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz mezkûr iddiaları ilk ortaya atan kişi Fuad Köprülüdür. Köprülü'nün Yesevîlik konusunda hala bir başvuru kitabı olarak kullanılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* eserinin en önemli kaynağı Ahmed b. Mahmud Hazînî'nin XVI. Yüzyılda kaleme aldığı *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserdir. Köprülü'nün mezkûr iddialar ile ilgili kullandığı kaynak değişmese de zaman içerisinde olaya bakışı değişmiştir. Başlangıçta Hazînî'ye itimat ederek kadın-erkek birlikte zikir iddialarını bir iftira olarak değerlendirirken sonraki eserlerinde bu itimadını yitirmiş ve fikrini değiştirerek olayın vuku bulduğu yargısına varmıştır. Anadolu tasavvufunun kökenlerini yalnızca Orta Asya'da arama eğiliminde olan Köprülü, Ahmed-i Yesevî'yi bir

58) Eliade, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, Ankara 1999, s. 22-23.

59) Bayat, Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s.119.

60) İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1986, s. 120.

61) İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 151

62) Gömeç, Saadetin Yağmur, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınları, Ankara, 2016, s. 34.

63) Bkz. Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr*.

Türkmen babası olarak telakki etmeye başlamış, bu ve benzeri iddiaları da mezkûr tezine dayanak yapmıştır. Kendisinden sonra Ahmed-i Yesevî hakkında yazarların önemli bir kısmı da onun tezlerini az veya çok devam ettirmişlerdir.

Köprülü'nün araştırmalarından sonra yeni ortaya çıkarılan kaynaklar olmasına rağmen durumun çok değişmediği, araştırmacıların bu eserlerin bilgilerinden istifade etmek yerine Köprülü'nün çıkarımlarını kullandıkları görülür. Yukarıda işlenen mezkûr iddialar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Son zamanlarda Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik konusunda araştırmalar yayımlayan Necdet Tosun tarafından yeni eserler ilim dünyasına tanıtılmıştır. Araştırmamızda kaynak olarak da kullandığımız bu eserler Hazîni'nin kitabından daha önce kaleme alınmış ve Yesevîlik âdabı konusunda önemli bilgiler sunmuştur. Bu alanda yapılacak çalışmalarda bu kaynaklardan istifade edilmesi Yesevîlik tarihini ilk elden öğrenmemize vesile olacaktır.

Bir uygulamanın herhangi bir tarikata özgün hale gelebilmesi için onun tarihi boyunca veya en azından uzun bir süre devam ettirilmesi gerekir. Yukarıda izah edildiği gibi Yesevîlikte kadın-erkek birlikte zikir uygulamasının var olduğunu ispat edecek kesin bilgilere sahip olmadığımız halde böyle bir uygulamayı var kabul etmek hatta tarikatın ayırıcı vasfı saymak doğru ve insafli bir yaklaşım sayılamaz.

Yesevîlikte var olan sema' ' uygulamasının kökeni konusunda da bakılması gereken yer Şamanizm değil, tasavvufun bizzat kendisidir. Çünkü semâ uygulaması ilk dönem sufilere beri uygulanagelmıştır. Hal böyle olunca, sema'yı şamanların değil sûfilerin mirası olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed-i Yesevî. *Dîvân-ı Hikmet*. Ed. Mustafa Tatçı. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016.
- _____. *Dîvân-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice, Ankara: TDV, 2018.
- _____. *Mirâtu'l-kulûb*, Haz. Necdet Tosun, *Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risâle: Mirâtu'l-kulûb*, *İLAM Araştırma Dergisi*, II/2, Temmuz-Aralık 1997, s. 41-86.
- _____. *Fakrnâme*. Haz. Kemal Eraslan. *Yesevî'nin Fakrnâmesi*. Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken, 2006.
- Eliade Mircea. *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge, 1999.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara: Berikan, 2016.
- Gündoğdu, Cengiz. "Türkistan'dan Anadolu'ya Taşınan Hikmet Süreği: Yolcu, Yol ve Yurt Hikâyesi". *Dîvân-ı Hikmet Sohbetleri*, Ed. Zülfiyar Güngör, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak, 2018, s. 225-241.
- _____. *Hacı Bektâş-ı Velî, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2007.

- Hazîni, Ahmed b. Mahmud *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar. İstanbul: Büyüyen Ay, 2014.
- Hoca İshak b. Ata. *Hadîkatü'l-Ârifîn*. Haz. Necdet Tosun. "XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İshak B. İsmail Ata'nın Hadîkatü'l-Ârifîn'i. *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu-Bildiriler*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2010, s. 70-76.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Kemal Eraslan. "Dîvân-ı Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul: TDV, 1994.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1976.
- _____. "Ahmed Yesevî", *İslam Ansiklopedisi*. C.1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978. 210-216 (I-XIII)
- _____. *Influence Du Chamanisme Turco-Mongol Sur Les Ordres Mystiques Musulmans*. İstanbul: İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü, 1929.
- Kutlu, Sönmez. "Orta Asya'da Türkler ve İslâm Tasavvuru". *Orta Asya'da İslam*. Ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 737-765.
- Hülya Küçük, Tasavvufta Kadın, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1997, S. 7, s. 389-398.
- Melikof, İrene. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim, 2018.
- _____. *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- Schimmel, Annemarie. *İslam'ın Mistik Boyutları*. Çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kalcı, 2001.
- Schuyler, Eugene. *Türkistan*. London: Sampson Low Marston & Company, 1876.
- Sıgnâkî. İmam Hüsameddin Hüseyin b. Ali. *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî*. Haz. Necdet Tosun. "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı". *İLAM Araştırma Dergisi*. C. III, S.I, s. 73-81.
- Şahin, Hanifi. *Orta Asya'dan Anadolu'ya İrfan Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Ahmed Yesevî-Ahmed-i Hânî Mukayesesi, 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu, Bildiriler*, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2018, s. 518-532.
- Tosun, Necdet. "Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi". *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Ahmet Kartal. Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017, s. 553-565.

- _____. "Yesevî'likte Zikr-i Erre", *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler*, Ed. Necdet Tosun, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017, s. 119-123.
- Tulum, Mertol. "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi." *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 7, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 1999.
- Uygun, Mehmet Nuri. "Zikir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C. XXXIV, s. 412-413.
- Yaman, Ali. "Yesevîlik-Bektaşilik Bağlantıları ve Alevi-Bektaşî Kimliği'nin Oluşumunda Yesevîliğin Rolü" *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu, Biliriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010, s. 23-38.
- _____. *Orta Asya'da Yesevîlik Allahçılar Laçiler*, Ankara: La Kitap, 2016.
- Zernûki Sûfi Muhammed Dânişmend, *Mir'âtü'l-kulûb*, Nşr. Necdet Tosun, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âit Bir Risâle: *Mir'âtü'l-kulûb*, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. II, S. II, s. 41-86.